

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

Απόστολος Β. Νικολαΐδης, Καθηγητής και Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανοσιολογιότατε εκπρόσωπε του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ. Χρυσόστομε,

Αξιότιμοι κ. Πρόεδροι των Ενώσεων Δικαστών και Εισαγγελέων

Κυρίες και Κύριοι,

Ευχαριστώ θερμά τους διοργανωτές για την τιμητική πρόσκληση να είμαι ο κεντρικός ομιλητής σ' αυτή την εορταστική σύναξη με την ευκαιρία της μνήμη του αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτη, προστάτη του δικαστικού σώματος.

Με την ομιλία μου αυτή θα προσπαθήσω να απαντήσω, στο χρόνο που μου διατίθεται¹, σε δύο βασικά ερωτήματα: α) Ποια ήταν η σχέση του Χριστού προς το Δίκαιο της Παλαιάς Διαθήκης και β) ποια είναι τα χαρακτηριστικά του δικού του νόμου, του «Δικαίου της Χάριτος», όπως αυτός χαρακτηρίστηκε.

1. Το Δίκαιο του Νόμου

Αν ορίσουμε το Δίκαιο ως ένα σύνολο από νομικούς κανόνες που ρυθμίζουν αναγκαστικά την κοινωνική ζωή, ένα τέτοιο Δίκαιο συναντούμε στην Παλαιά Διαθήκη. Αυτό το Δίκαιο δεν πηγάζει από το Φυσικό Δίκαιο ούτε και από τον έμφυτο ηθικό νόμο, αλλά από τον θεόδοτο γραπτό νόμο και τα ιουδαϊκά έθιμα.

Ο εν λόγω νόμος, αλλά και κάθε νόμος, θεολογικά κατανοείται ως ένα μεταπτωτικό (πτώση ή αμαρτία χαρακτηρίζεται η διακοπή της σχέσης κοινωνίας ανθρώπου και Θεού) αναγκαίο κακό με δεδομένο ότι στον αρχέγονο άνθρωπο ακούσε ο έμφυτος ηθικός νόμος. Οι τραγικές συνέπειες της αμαρτίας ιδιαίτερα στο κοινωνικό επίπεδο επέβαλαν την ανάγκη ύπαρξης του Φυσικού Δικαίου και στη συνέχεια του Θεού.

Ο νόμος της Παλαιάς Διαθήκης, αν και δεν θεωρείται προβολή της ιουδαϊκής κοινωνίας αλλά βούληση του Θεού, έχει όλα τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου Δικαίου. Ο αποκαλυπτικός του χαρακτήρας εξασφαλίζει

---

¹ Περισσότερα για τα ζητήματα αυτά βλ. ΑΠ. Β. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, Δόγματα και Κοινωνία, Αθήνα 2017, σ. 148 εξ. και Θρησκευτικότητα, Ηθικότητα, Νομιμότητα, Αθήνα 2014, σ. 110 εξ.

ωστόσο την ποιοτική αναβάθμιση σε σχέση προς το Δίκαιο πρωτόγονων κοινωνιών, όπου δέσποζε το δίκαιο του ισχυρού. Γιατί άλλο περιεχόμενο έχει το Δίκαιο με αρχή το «κεφαλή αντί ουδενός» ή το «κεφαλή αντί οδόντος» και άλλο το «οδόντα αντί οδόντος». Ως θεόδοτο το ιουδαϊκό Δίκαιο έχει το χαρακτήρα του ιερού, του ορθού, του απόλυτου και του τέλειου. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν συμπληρώνεται, δεν μεταρρυθμίζεται και δεν αναθεωρείται όταν αλλάζουν οι συνθήκες και το επιβάλλουν οι ανάγκες. Κάτι τέτοιο δεν γίνεται βέβαια αυθαίρετα, αλλά με τη θεία παρέμβαση. Όταν τόλμησαν να το αλλάξουν οι βασιλείς εκτός των σκληρών αντιδράσεων υπήρξαν και μάρτυρες (Α' Μακ. 1, 57 εξ.).

Το ιουδαϊκό Δίκαιο είναι ένα θεοκρατικό Δίκαιο, με την έννοια της αποκλειστικής χρήσης και συμμόρφωσης της κοινωνίας προς το θείο Δίκαιο. Συνίσταται σε ένα πλήθος από νομικές διατάξεις που ρυθμίζουν το σύνολο των διαπροσωπικών σχέσεων και των θεσμών (οικογενειακών, δικαστικών, οικονομικών, κοινωνικών, θρησκευτικών και πολιτικών), αποσκοπώντας στην υπεράσπιση των αδυνάτων, των φτωχών και των αδικημένων.

Εντεταλμένοι θεματοφύλακες διδαχής αλλά και εφαρμογής του νόμου ήταν οι άρχοντες του Ισραήλ, κυρίως όμως το ιερατείο. Ιδιαίτερος ήταν ο ρόλος των προφητών που λειτουργούσαν ως κριτές και κατηγοροί όσων ιερέων κακοποιούσαν ή παραμελούσαν τα καθήκοντά τους. Καταγγέλλουν με δριμύτητα τις αδικίες των κριτών, την πλεονεξία των βασιλέων, την καταπίεση των φτωχών, αναγγέλλοντας τις συνέπειες της παρακοής.

Όποιος εφαρμόζει το νόμο του Θεού χαρακτηρίζεται δίκαιος και ταυτόχρονα ευσεβής, δούλος και φίλος του Θεού, ο δε παραβάτης έχει βαρύτερες κυρώσεις. Ως προς δε την ερμηνεία του νόμου οι μεν Σαδδουκαίοι επιμένουν στην κατά γράμμα εφαρμογή του σε αντίθεση προς τους φαρισαίους που επιμένουν κυρίως στην προφορική παράδοση.

2. Ο Χριστός και το Δίκαιο του Νόμου

Ο Χριστός όχι μόνο δεν απορρίπτει το νομικό καθεστώς της Παλαιάς Διαθήκης αλλά και προειδοποιεί ότι όποιος παραβεί ή αλλοιώσει στη διδασκαλία του μία από τις νομικές εντολές δεν έχει θέση στη βασιλεία των ουρανών (Ματθ. 5,19). Ο ίδιος μάλιστα επισημαίνει ότι δεν ήλθε για να καταλύσει το νόμο αλλά να τον τελειοποιήσει.

Ο νόμος θεωρείται επαρκής, αλλά μόνο για όσους δυσκολεύονται να ακολουθήσουν το Νέο που ο ίδιος ο Χριστός επαγγέλλεται. Είναι

χαρακτηριστική η περίπτωση του νεαρού πλουσίου που επιθυμούσε μεν την ένταξή του στη Βασιλεία των ουρανών χωρίς όμως να είναι έτοιμος να διαθέσει την περιουσία του στους φτωχούς (Ματθ. 19, 16 εξ.).

Ο Χριστός είναι βαθύς γνώστης του νόμου, ενώ έχει τη σχετική άνεση να τον ερμηνεύει και να τον σχολιάζει (Λουκ. 2, 46 εξ.). Εφαρμόζει δε το σύνολο των νομικών διατάξεων: Περιτέμνεται, πληρώνει εισφορές (Ματθ. 17, 24 εξ.) και τηρεί τα έθιμα των εορτών, ενώ σταυρώνεται ως παράνομος σύμφωνα με τις νομικές διατάξεις. Ωστόσο συμπεριφέρεται ως κύριος του Νόμου και των διατάξεών του (Λουκ. 6,5).

Οι λόγοι εμμονής του Χριστού. στην εφαρμογή του Νόμου μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερις:

α) Νομοδότης είναι ο ίδιος ως δεύτερο πρόσωπο της αγίας Τριάδος, αφού όλα στο κεφάλαιο της Οικονομίας (σχέση Θεού προς τον κόσμο) γίνονται εκ του Πατρός, διά του Υιού εν αγίω Πνεύματι. Έτσι εξηγείται άλλωστε και η ευκολία με την οποία κρίνει, συμπληρώνει και ακυρώνει έμπρακτα το Νόμο. Στο σημείο αυτό τίθεται βέβαια το ερώτημα, πώς γίνεται ένας ατελής και προβληματικός Νόμος να είναι δημιούργημα και προβολή του Υιού. Η απάντηση ωστόσο είναι απλή. Ο Νόμος έχει εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα για το πρώτο στάδιο προσέγγισης του Θεού στην πορεία μετάβασης από την αποστασία στη Βασιλεία του Θεού, αντιστοιχούν δε στην προσληπτική ικανότητα και δυνατότητα του προχριστιανικού κόσμου. Επομένως το ατελές, το ελλειπτικό και το προβληματικό του Νόμου δεν σχετίζεται με τον Νομοδότη, αλλά με την ποιότητα και την εξέλιξη της θρησκευτικότητας των ανθρώπων της εποχής που αρχίζει με το κίνητρο του φόβου, συνεχίζει με το κίνητρο της ανταπόδοσης και ολοκληρώνεται με το κίνητρο της αγάπης.

β) Η θεμελίωση του Νέου δεν γίνεται ποτέ χωρίς την αναφορά στο Παλαιό, αφού είναι γνωστό ότι κανένα Νέο δεν υπάρχει χωρίς το Παλαιό. Εξάλλου μέχρι την ανατολή του Νέου η αλήθεια εκφράζεται από το Παλαιό. Όταν έρχεται το Νέο τότε το Παλαιό υποχωρεί και ατονεί (Α' Κορ. 13,10). Αυτό το σκεπτικό ακολουθεί και η ρήση του Απ. Παύλου όταν έγραφε πως ο Νόμος είναι παιδαγωγός «εις Χριστόν»

γ) Ο Χριστός γεννιέται, ανατρέφεται και δραστηριοποιείται σε μια κοινωνία που είναι διαποτισμένη με το Νόμο. Εξάλλου η συντριπτική πλειονότητα των ακροατών του ήταν ακροατές του Νόμου. Σε ένα τέτοιο ακροατήριο είναι αδιανόητο να διδάσκεται το Νέο χωρίς την απαραίτητη

προπαίδεια στο Παλαιό. Το ίδιο έκανε και ο Παύλος στην Πνύκα, όταν άρχισε το κήρυγμά του με γνωστές και προσιτές στο ακροατήριό του αναφορές για να προχωρήσει στη συνέχεια στις άγνωστες και υπερβατικές.

δ) Η περιθωριοποίηση του Νόμου από το Χριστό θα προκαλούσε αντιδράσεις και καχυποψίες στους ακροατές με αποτέλεσμα να μη θέλει κανείς να ακούσει τα λεγόμενά του.

3. Οι παρεμβάσεις του Χριστού στο Δίκαιο του Νόμου

Ενεργοποιώντας ο Χριστός την πορεία μετάβασης από τον κόσμο της Παλαιάς στο νέο κόσμο της Καινής Διαθήκης προχωρεί σε τρεις βασικές παρεμβάσεις:

α) Εξανθρωπίζει το Νόμο. Ο Χριστός ξεκαθάρισε αρκετές φορές ότι δεν έγινε ο άνθρωπος για να υπηρετεί το Σάββατο, αλλά το Σάββατο για να εξυπηρετεί τις ανάγκες του ανθρώπου. Οι νομικοί της εποχής του είχαν ανατρέψει την ιεραρχική τάξη που ήθελε τον άνθρωπο να είναι το κέντρο του ενδιαφέροντος, μετακινώντας στην τυπική εφαρμογή του Νόμου.

β) Ηθικοποιεί το Νόμο. Αυτή η διαδικασία ηθικοποίησης αποτελεί το μεσοστάδιο για τη μετάβαση από το Δίκαιο του Νόμου στο Δίκαιο της Χάριτος. Και αυτό γίνεται στην επί του όρους Ομιλία. Για την οικονομία του χρόνου θα αναφερθώ σε ένα μόνο λόγο του Χριστού: Μοιχός δεν είναι μόνο αυτός διαπράττει μοιχεία, όπως όριζε ο Νόμος, αλλά και αυτός που μοίχευσε στη σκέψη και την καρδιά του (Ματθ. 5, 27).

γ) Υπερβαίνει το Νόμο. Ο ίδιος ο Χριστός δηλώνει ότι η ισχύς του Νόμου και των Προφητών λήγει με το κήρυγμα του Βαπτιστή Ιωάννη (Λουκ. 16,16). Η υπέρβαση δεν σημαίνει βέβαια και κατάργηση του Νόμου. Δεν τίθεται δηλαδή το δίλημμα Νόμος ή Χάρη ούτε ενεργούν ανταγωνιστικά. Απλά, όποιος βρίσκεται στο χώρο της Χάριτος αυτός βρίσκεται πάνω από την ανάγκη εφαρμογής του Νόμου.

Υπάρχουν συγκεκριμένοι λόγοι που «επέβαλαν» την εν λόγω υπέρβαση. Αναφέρω επιγραμματικά τους ακόλουθους:

- 1) Ο Νόμος είναι ανεπαρκής. Γνωστοποιεί την αμαρτία, αλλά δεν είναι σε θέση να την υπερνικήσει. Από μόνος του αδυνατεί να σώσει τον άνθρωπο από τα δεσμά και την εξουσία της αμαρτίας.
- 2) Ο Νόμος δεν δόθηκε χάριν του δικαίου αλλά για τους άνομους και ανυπότακτους.

- 3) Λειτουργεί ως αυτοσκοπός, Νόμος για τον Νόμο, και όχι ο Νόμος για τον άνθρωπο. Προέχει η τήρηση και όχι οι ανθρώπινες ανάγκες.
- 4) Κατάντησε κατάρα γιατί εξαντλούσε τη δυναμική του για να κατασκευάζει παρανόμους.
- 5) Είναι αήθης και μάλιστα εχθρικός προς το ήθος. Οι Φαρισαίοι π.χ. ήταν έτοιμοι να λιθοβολήσουν τη γυναίκα που συνελήφθη για αυτόφορη μοιχεία, όντας οι ίδιοι υπόλογοι για τις δικές τους αμαρτίες.
- 6) Είναι εγκλωβισμένος στα εξωτερικά στοιχεία, αδυνατώντας να εκφράσει τον εσωτερικό άνθρωπο.
- 7) Έχει ολοκληρωτικό χαρακτήρα, αγνοώντας πλήρως τη διάκριση και την οικονομία στην εφαρμογή του.
- 8) Είναι απαγορευτικός στην επενέργεια της Χάριτος. Ο Φαρισαίος π.χ. της ομώνυμης παραβολής αδυνατεί να κοινωνήσει με το Θεό παρά το γεγονός της υπερτήρησης του Νόμου, σε αντίθεση προς τον τελώνη που είναι μεν παραβάτης του Νόμου, είναι ωστόσο ανοικτός στη λυτρωτική ενέργεια του Θεού.

4. Το Δίκαιο της Χάριτος

Με το Χριστό εγκαινιάζεται ένα νέο Δίκαιο όπου μοναδικός Νόμος είναι ο ίδιος ο Χριστός. Αυτός ο Νόμος δεν αντιτίθεται στο Δίκαιο που θεμελιώνουν οι κοινωνίες, αρκεί αυτό να μην στρέφεται κατά του Θεού. Έτσι εξηγείται η προτροπή του Απ. Παύλου για υποταγή και υπακοή σε όλες τις νόμιμες ανθρώπινες εξουσίες, ιδιαίτερα στους άρχοντες, των οποίων η εξουσία χαρακτηρίζεται ως θεόδοτη. Αυτονόητα, το κίνητρο της υπακοής και της συμμόρφωσης είναι αποκλειστικά ο Θεός. Σε διαφορετική περίπτωση ο πιστός είναι έτοιμος να αγνοήσει άρχοντες και Δίκαιο, ακολουθώντας την αρχή «πειθαρχείν Θεώ μάλλον ή ανθρώποις (Πράξ. 4, 19).

Ως κύρια χαρακτηριστικά του «Δικαίου της Χάριτος» είναι επιγραμματικά τα ακόλουθα:

α) Η δικαίωση του ανθρώπου δεν προκύπτει από τα έργα του Νόμου, αλλά από την πίστη στη θυσία του Χριστού. Νόμος είναι πλέον το θέλημα του Θεού (Γαλ. 2,16).

β) Ζητούμενο δεν είναι η νομιμότητα αλλά η αγιότητα. Ο Νόμος τιμωρεί, η Χάρη συγχωρά. Η έννοια της δικαιοσύνης αντικαθίσταται από την έννοια της φιλανθρωπίας.

γ) Το «Δίκαιο της Χάριτος» είναι Δίκαιο της ελευθερίας και όχι των απαγορεύσεων, των τύπων και του εξαναγκασμού, όπως συνέβαινε με το Νόμο.

δ) Οι εντολές είναι οδοδείκτες ελευθερίας και όχι αυτοσκοποί. Ο νομικός τους χαρακτήρας μεταβάλλεται σε πνευματικό. Η καθαρότητα δεν αναφέρεται πλέον στα εξωτερικά πράγματα αλλά στον έσω άνθρωπο.

ε) Τα ουσιώδη διακρίνονται από τα επουσιώδη. Στη νέα πραγματικότητα ακόμη και ο παράνομος μπορεί να είναι ηθικός και ο σύννομος ανήθικος. Κάποιος μπορεί π.χ. να σωθεί και χωρίς να νηστεύει, κάτι αδιανόητο για το Νόμο.

στ) Στο Νόμο δεσπόζει η ακρίβεια στην απόδοση της δικαιοσύνης, ενώ στην περιοχή της Χάριτος το «κατ' οικονομίαν». Σκοπούμενο δεν είναι η τιμωρία του αμαρτωλού και η δικαίωση του Νόμου αλλά η σωτηρία του.

ζ) Ο νόμος της Χάριτος είναι νόμος της αγάπης. Όποιος έμαθε να αδικείται παρά να αδικεί δεν χρειάζεται την προσφυγή στους νόμους της Πολιτείας. Βασικό κίνητρο για κάθε του ενέργεια είναι η αγάπη προς το Θεό και προς τους ανθρώπους. Στην παραβολή της κρίσεως (Ματθ. Κεφ.25) η δικαίωση ή η καταδίκη δεν συνδέεται με την εφαρμογή ή την παράβαση νομικών διατάξεων αλλά με την εφαρμογή της αγάπης. Η αγάπη κορυφώνεται στην αγάπη προς τους εχθρούς, σε αντίθεση προς το Νόμο που εντελλόταν αγάπη μόνο προς τον πλησίον και επέβαλλε μίσος προς τους εχθρούς.

Τελειώνω την ομιλία μου και το ερώτημα που απομένει για την πληρότητά της είναι, κατά πόσο αυτό το «Δίκαιο της Χάριτος» επηρέασε διαχρονικά το Θετό Δίκαιο. Αυτό όμως δεν είναι της παρούσης α) γιατί αυτό το γνωρίζετε καλύτερα εσείς, ιδιαίτερα όσοι ασχολείστε με την Ιστορία του Δικαίου, και β) γιατί ο χρόνος ήδη εξαντλήθηκε.